

Rahmbergstorp 1925.

Rahmbergstorp i Stora Åby berättar

Av Holger Edlund

Trakten kring Bonderydssjön i St. Åby socken stenig, bergig, höglänt

Man märker den höglänta bergiga terrängen redan några kilometer från Stora Åby kyrka. Vid Kroxeryds kvarn börjar den markanta stigningen. Jag minns det särskilt, när jag som ung cyklade från Ödeshög. Det var oavbruten stigning ända till avtagsvägen vid Hällemön. Här börjar en 4 kilometer slingrande väg, som leder till Bonderydssjöns norra ände. Nog märker man på denna lilla byväg, att man är i Holavedsbygd. Bortom Månsabola går vägen upp för en brant backe. Man är genom denna branta stigning uppe på en ännu högre plåtå i denna bergsbygd. Här och där ligger stora stenbumlingar sedan inlandsisen. I Hällemön ligger en väldig baddare, som man tyvärr skjutit sönder en del av för att göra vägen framkomligare. Ibland ligger de där stora stenarna på en sluttning med en sten inkilad nertill, så att den inte ska rulla ner. Det ser ut, som om någon skulle ha passat in den där bromsstenen precis på rätt ställe, så att den stora stenen ligger stadigt kvar. Så är det vid Rahmsbergstorps Norrgård. En stor sten ligger högt bakom boningshuset, så att den kunde rulla ner. Men en spärrsten är skickligt inpassad vid ena sidan av jättestenen. Två kilometer till slingrar sig den gamla vägen, upp och ner för backar till dess den genom en väldigt brant nerförsbacke är framme vid den gamla stamgården. I en husförhörslängd från slutet av 1700-talet kallas den för "ett Nybygge Rahmbergstorp". Att bygga, odla och bo här var ett rent nybyggarliv i en oländig, stenig trakt.

I däliden nedanför nerförsbacken blev boplatsen för ett nybygge, kallat Rahmbergstorp i slutet av 1770-talet

Den, som anlade detta nybygge hette Anders Rahmberg, född 1735 i Herrestad. Hans efternamn blev också gårdens namn. I husförhörslängderna står, att han var från Bonderyd och nämndeman. Här i dalen

byggde Rahmberg en ryggåsstuga med knutar. Inne i stugan står ännu den stora, öppna spisen kvar sedan hans tid. Det var ett otroligt hårt arbete, som Rahmberg fick ta itu med. Han fick röja, bryta sten för att få små åkerbitar i stenhagen. Ett år i detta nybygges historia var 1785. Genom utslag 18.3 samma år hade Kungl. Maj:ts Befallningshavande i länet behagat tillåta Anders Rahmberg att utav de s. k. Kohlsjöfällorna, Mostuvukärret och Mostuvubacken från Allmänningen infreda och upptaga ett 1/4 hemman. Dessa tre områden skulle alltså läggas till de små torplägenheter, som förut fanns. Dessa tre nyodlingsområden blev för R. ett hårt och slitsamt arbete. Han tänkte: Kanske kunde jag få vissa frihetsår, d. v. s. slippa att betala någon skatt till Kronan. Det dröjer, innan nyodlingarna kan ge någon god avkastning. Rahmberg hade läst eller hört talas om Kungl. Maj:ts Plakat av år 1695, vari tillförsäkrades nyodlare något, som kallades frihetsår. Man befriades från att betala skatt under vissa år till dess nyodlingar gav någorlunda avkastning. När R. fick tillstånd att uppodla de nämnda områdena, erhöll han 15 frihetsår för detta uppodlingsarbete.

Besiktning av Rahmbergs nyodlargärning på Rahmbergstorp

Den 17 aug. 1793 företog man en besiktning av Rahmbergs nyodlingar, trots att inte 15 år förflutit. Myndigheterna ville se på ort och ställe, hur det gått för R. med den svåra uppgiften. Genom Kungl. Maj:ts Befallningsmans Resolution sammanträdde man hos Anders Rahmberg i Rahmbergstorp den 17 aug. nämnda år för att inspektera hans nyodlararbete. De som besiktigade var v. häradshövdingen och domaren i orten, ordinarie lantmätaren, kronobefallningsmannen och häradsskrivaren med biträde av häradsmännen Jonas Håkansson, Bonderyd, och Jonas Andersson i Stora Åby. Ärendet och avsyningen var att förrätta s. k. skattläggning. Trots att 15 år inte förflutit, så ville man undersöka, om detta nybygge kunde prestera någon avkastning. Eller som det också kallades "utge någon Jordeboksränta".

Först konstaterade man enligt gammal ordvändning: Östergötlands och Wadstena län, Lysings härad, Stora Åby socken, Rahmbergstorp, ett nybygge på Häradssällmanningen, beläget 3 3/4 mil från nämnde städerne Schenninge, Grenna samt en mil från sockenkyrkan. Man tog sig en rundvandring på nyodlingsområdena och bestämde, att Krono- och Jägeribetjenten skulle på marken utmärka Rahmbergs områden. Skattläggningsmännen konstaterade vid synegången, att nyodlingsarbetet hade gått raskt framåt. På 8 år hade han hunnit mycket i sitt mödosamma och idoga arbete. Det heter, att då skattläggningsnämnden tagit lägenheten i "ögnasikte", så blev deras första omtanke, huruvida detta nybygge, ännu ej fullkomligen odlat, kunde skattläggas. Rahmberg hade hunnit uppodla 4 1/2 tunnland.

Den odlade jordens beskaffenhet

Synemännen såg efter jordens beskaffenhet. De fann, att på vissa ställen var bättre örmylla. Sedan utsädet avgått, så kunde utsädet ge 3:e kornet. Sämre örmylla var på 2 1/2 tunnland och kunde bara ge efter utsädet 2:a kornet. Man besåg ett kärr, beväxt med al- och björkbuskar. Hela 3 tunnland var dess yta. Det gav ett lass bättre starr på tunnland. Det beräknades ge 3 lass, sedan inbärgningen och kostnaden avgått. Ett sänkt kärrs avkastning i foder uppskattade man till 6 lass. Därav en del starr. Hela kärret var på 12 tunnland. Vad avkastningen på de olika åkerstyckena, ängs- och kärrmarken blev i skattepengar räknade man ut. Man kom till en summa av 2 riksdaler, 46 skilling och 4 öre. Nybygget Rahmsbergstorp uppskattades alltså till ett fjärdedels mantal med följande Jordeboksränta och skulle utbetalas till kronan och socknen 2 riksdaler, 46 skilling och 4 öre årligen. Detta kallades, att nybygget skattlades. Varifrån nybygget skulle få dessa pengar till skatt, var en annan sak. Kanske Rahmberg kunde sälja smör och djur för att skrapa ihop till skatt. Detta var ett förslag från skattningsmännens sida ifråga om den skatt Anders Rahmberg skulle erlägga.

Hur gick det då med Rahmbergs 15 frihetsår?

Anders Rahmberg hade ju av Konungens Befallningshavande fått 15 frihetsår sig tillerkända, då han tog itu med sitt odlingsarbete. Fick han dem alla, innan han skulle ut med den s. k. Jordeboksräntan eller — mera tidsenligt — skatten? Trots skattningsmännens delade meningar angående de 15 frihetsåren att 10 skulle räcka, innan skattningsningen skulle börja, så beslöts dock, att 7 ytterligare skulle behövas. Det hette, att de 7 återstående arbetsåren var erforderliga, innan nyodlingen genom åkerns utvidgning och kostsam stenbrytning samt ängskärrens fullkomliga beredande till höslätter kunde ge någon ränta. Man ansåg, att 10 år inte kunde ge tillräcklig avkastning för Anders Rahmberg. Sålunda fick han sina 15 frihetsår för fortsatta nyodlingar av dessa skattningsmän.

Fredrik Andersson med dottern Anna. Sven Svenssons undantagsstuga skymtar till höger. Fotot är från 1890-talet.

Synergängen och detta förslag till skattningsning tycks ha justerats samma dag efter slutad förrättning i Rahmbergs ryggåsstuga. Bara det att ta sig upp till nybygget Rahmbergstorp var ju ett företag. Kom synemännen ridande, åkande eller gående är svårt att avgöra. Att återvända i augustimörkret till bebyggda trakter var nog ett vågsamt företag. Det sannolika är, att synemännen fick övernatta för att på morgonen dagen därpå återvända till sina respektive hemorter.

De som undertecknade syneprotokollet var: P. Ashan, domhavande, M. Wallberg, lantmätare, C. G. Cnattingius, kronobefallningsman, samt en man vid namn J. Bäckman, hans titel ej nämnd. Men därmed var inte de 15 frihetsåren klara för Rahmberg. Handlingarna skulle även tillställas Lysings Häradslagtima hösteting. Den 17 oktober samma år på höstetinget i Ödeshög blev denna skattningsning granskad och befunnen utan anmärkning. Ännu en myndighet skulle godkänna skattningsningen, nämligen Linköpings Landskontoir (numera länsstyrelsens Landskontor). Så skedde också den 28 mars 1794, då Rahmberg tillerkändes 15 frihetsår för sina nyodlingar. Ända till och med år 1800 sträckte sig hans frihetsår. Den sista myndighet, som skulle godkänna denna skattningsning, som inte skulle börja förrän 1801, var Kongl. Maj:ts och Rikets Kammar-Collegio. Detta skedde 23 april 1801. Då fastställde Samuel af Ugglas, Överståthållare, President uti nämnda myndighet, att 1/4 dels Rahmbergstorp skulle under s. k. Skattemanna Börd och Rättighet utgiva den föreslagna skatten. I sirliga ordalag lyder detta beslut så: "I våto och torro, närby och fjerran, intet undantagandes af alt thet som thertil lyder med rätta ligga bör och lagligen tillvinnas kan, at njuta och behålla under Skattemanna Börd och Rättighet till everdelig ägo, som lag förmår". Anders Rahmberg fick i alla fall lugnt fortsätta 7 år till efter 1793 med sitt mödosamma nyodlingsarbete i denna så steniga och oländiga mark. Till sist kan nämnas, att Rahmberg avled i Rahmbergstorp 75 år gammal 1810.

Nybygget Rahmbergstorps vidare öden

Rahmberg lämnade efter sig en till ytan stor skogsgård men med liten åkerareal. Huvudgården blev, där Rahmberg byggde sin ryggåsstuga. Efter att ha varit i mellanhänder köpte år 1825 den 8 oktober en man vid namn Sven Svensson från Trehörna gården. Han var född vid Hägna i Trehörna den 22 april 1788. När Svensson övertog gården, var den gamla ryggåsstugan från Rahmbergs tid mycket bristfällig. Redan 1826 gjorde Sven Svensson vissa reparationer på den. På den tiden var det blyinfattade fönster med små rutor. Ännu på 1920-talet fanns det lilla vindsfönstret kvar. Men det blev sönderslaget av klåfingriga förbipasserande. På vintern 1840 avverkade Sven Svensson, jag citerar honom — "skogseffector för att kunna uppbygga en bättre stuga än den usla vilken svårligen kan skydda mig och barn från köldens härjningar. Men den obarmhärtige skogsvaktaren Olof Friborg gjorde genast beslag på de af mig avverkade skogseffectorerna under den falska tanka, att de voro

gott pris. Vid den auktion han förrättade af dessa skogseffecter uppvisade jag för honom mine 2:ne Utslag, som tillerkände mig full äganderätt till såväl marken som skogen. Det fanns hos honom intet medlidande, ingen skonsamhet. Jag skulle behandlas som Skogstjuf. Jag förbigår att omnämna de hårda uttryck — de skamliga hotelser jag af honom vid detta tillfälle fick uppbära". Detta citat är från Sven Svenssons inlägga till Kongl. Maj:ts och Rikets Höglofliga Götha Hof Rätt.

Sven Svensson var en duktig skrivkarl och vann processen mot den mäktiga grannen, Lysings Härads Allmänning. Den gamla ryggåsstugan blev också i början av 1840-talet återigen reparerad. Sven Svensson höjde den låga ryggåsstugan. Sådan, som han byggde om den, är den alltjämt. Denne man var en dugande jordbrukare och utökade Rahmsbergs odlingar. Sven Svensson kallas nu även "Skattemannen". Den vidsträckta ytan gjorde, att han ej själv kunde hinna med att bruka alla de små åkerstyckena. Han skaffade sig torpare vid de små kringstridda odlingarna. Torparna hade en liten torpstuga och en ladugård och så vad åkrarna kunde ge till bärgning. För dessa förmåner fick de göra dagsverken. De torpare, som hade mera jord, kallades jordtorpare. Fem sådana jordtorp hörde till gården, nämligen Norra Sjötorpet, Evalycka, Drabo, Gransjökulla, Södra Sjötorpet. Alla torpen upphörde på 1880—90-talen och byggnaderna är för länge sedan rivna.

Glimtar ur Sven Svenssons torparkontrakt

En jordtorpare på Norra Sjötorpet hade åtskilliga förpliktelser att iakttaga. Så här lydte kontraktet för jordtorparen Gustaf Jansson på Norra Sjötorpet: Jansson skulle hålla fredhållning till hälften kring ägor. Virket därtill skulle han få från hemmanets skog efter anvisning. Den å ägora varande lövskogen skulle torparen noga vårda. Efter jordägarens anvisning skulle Gustaf Jansson få ta något röjebränsle. För Norra Sjötorpet skulle Jansson betala 40 Riksdaler Riksmünt. Hälften skulle han erlägga 20 september och den andra hälften den första dagen påföljande mars som kontraktet föreskrev. Vidare föreskrev kontraktet, att allt virke till stängsel skulle torparen själv framföra. Varje år skulle han lämna sex kannor "krösa".

För torparen vid Södra Sjötorpet uppställde Sven Svensson följande villkor. Här upplät han till torparen Carl Svanberg från Säby socken på 20 års tid, räknat från den 14 mars 1842 till samma tid 1862, en "jordpark", som det hette. För det första skulle Svanberg betala det första året i skatt 4 Riksdaler Banco och för de återstående åren 8 Riksdaler Banco varje år. För det andra skulle dagsverke göras vid tillsägning såväl av mannen som av kvinnan mot 10 Skillingar om dagen för mannen och 5 för kvinnan. För det tredje skulle erhållas mat och kaka vid gården. För det fjärde skulle Svanberg själv på egen bekostnad uppsätta sådana hus, som han ville och kunde. När de avtalade åren var förbi, skulle husen tillhöra honom eller hans arvingar. Till hägnad omkring lägenheten fick han ta på gårdens ägor, om det inte fanns material på "parken". Vid årets slut skulle hägnaden tillhöra gården.

Rakt fram Sven Svenssons ryggåsstuga, till vänster en bod som uppfördes 1877. Personer: Fredrik Andersson med barnen Viktor och Anna. Bilden togs 1895.

Ännu i dag kan man se de väldiga stenmurar Svanberg uppförde som hägnad av torpet. Vilket jättearbete han utförde. Man står i stum beundran inför denna hägnad. Och vilka enkla medel han hade till hjälp! Kontraktet mellan Sven Svensson och hans torpare slutar med följande ord: "Trohet och rättvisa förbehålles. I annan händelse upphör kontraktet genast. Sålunda är överenskommet och avslutat, som skedde i Rahmsbergs-torp den 7 augusti 1841. Sven Svensson. Med ovanstående kontrakt förklarar jag mig nöjd och förbinder mig detsamma fullgöra. Carl Svanberg".

Ännu ett kontrakt är värt att skriva några rader om. Det gäller jordtorpet Evalycka. Kontraktet har följande lydelse:

Till min broder Anders Svensson och dess hustru Eva Fredriksdotter upplåter jag, undertecknad en "odlingsplan" på Rahmsbergs-torps ägor att i Anders Svenssons lifstid få odlas och begagnas mot följande villkor och förbindelser: 1. Såsom skatt för denna lägenhet skall betalas varje år den 29 september En riksdaler Banco samt göras fyra dagsverken, när det tillsäges, då mat erhålles vid gården. Skulle hustrun lefva efter honom skall hon bibehålla husaplan i sin lifstid samt en liten kålgård emot ofvan skrifne villkor. 2. Hängnadsvirke omkring lägenheten får tagas på gårdens ägor efter utsyning samt ris till bränsle. 3. Äger Anders Svensson att på egen bekostnad uppsätta sådana hus som han byggt. Vid hans timade död skall de tillhöra hans barn eller rättsinnehafvare, men hägnaden omkring "odlingsplan" tillhör jordägaren. 4. Skulle Anders Svensson vinterföda en ko skall han till densamma hafva sommarbete i gårdens norra bete, hvarför han särskilt skall betala En Riksdaler, 16 Skilling Banco. Men trohet och rättvisa förbehålles mot mig och mina, i anor händelse upphör kontraktet genast.

Ännu omkring 1915 var denna lilla "odlingsplan" med namnet Evalyckan öppen. Tänk vad sten, som plockats upp där för att få de små åkerbitarna att bära någon skörd!

Rahmbergstorp delades i tre delar

Sven Svensson hade tre barn. Han ansåg det naturligt, att han delade sin stora skogsgård i tre delar. Meningen var, att de var och en skulle få sin utkomst och bärgning av var sin del. Han kallade de tre delarna för Södergården, Mellangården och Norrgården. Södergården fick mest skog, ty den hade minst åker. Norrgården hade mest åker och fick minst skog. Själv bodde Sven Svensson på Rahmbergstorps Mellangård. Under 1860-talet hade han låtit uppföra åt sig en undantagsstuga. Han hade själv sört för sin pensionering. Undantaget gällde honom själv. Den lilla stugan räckte gott till för honom. Han ordnade åt sig vissa förmåner, när han överlät de tre delarna till sina barn. Skrivkarl, som han var, skrev han ett kontrakt. Detta innehöll noga avvägda föreskrifter, hur han skulle bli försörd. Han överlät till sina barn $\frac{1}{4}$ hemman Rahmbergstorp, som syskonen skulle bruka och begagna i hans livstid mot följande villkor och förbindelser.

Varje år skulle de betala 3 tunnor ren och strid säd samt 30 Riksdaler Riksmünt. Säden skulle bestå av en tunna och 16 kappar råg, 16 kappar korn och en tunna blandkorn. Vidare skulle de leverera 3 tunnor potatis om året. Alltsammans skulle lämnas den 24 oktober varje år. Säden skulle de låta förmåla. Till bränsle måste de lämna 2 famnar björkved samt en famn tallved, vilket allt skulle sönderhuggas och lämnas på vedbacken varje år. Dessutom skulle ris och pinnar hemföras till bränsle, så mycket han behövde. En kanna söt och oskummad mjölk på gemensam del skulle lämnas till honom varje dag, från den 1 juni till den 1 oktober. Sedan i 8 månader endast 3 kvarter om dagen.

Flera förmåner skulle utgå. I kontraktet står det vidare, att trädgården och ett litet land på odlingsmossen förbehöll han sig. Vår pensionär, jag kallar honom så, ordnade ytterligare för sig. Alla skulder, som fanns i sterbhuset skulle syskonen gemensamt svara för samt tillika alla utskyl-der. Skulle de kunna fånga någon fisk, skulle de dela något litet åt honom. Än mera hade vår undantagsman i sitt kontrakt. Det heter där: Även skall det vara obetaget för mig, att på gårdens ägor plocka och repa bär, var jag vill. Kontraktet slutar: Sålunda är överenskommet, som skedde den 13 februari 1869. Sven Svensson.

Syskonen, som skulle iakttaga dessa försörjningsåtgärder mot sin fader, godkänner överenskommelsen med följande ord: Med förestående kontrakt förklarar vi oss nöjde och förbinder oss dess punktliga uppfyllande. Så fick den lilla undantagsstugan bli ett litet pensionärshem, där Sven Svensson kunde njuta i ro och lugn ålderns dagar. Det var ett sätt för honom att försöka ordna för sig en tryggad ålderdom. Sven Svenssons dröm, att alla Rahmbergstorpsgårdarna skulle ge bärgning åt sina innehavare, gick inte i längden. Tiderna förändrades. Åkrarna var för små. Rahmbergstorps Mellangård ägde bestånd som jordbruksfastighet ända in på 1930-talet. Ryggåsstugan från Anders Rahmbergs tid, som Sven Svensson förbättrade, finns ännu kvar som ett minne

Fredrik Andersson med dottern Anna på 1890-talet. I bakgrunden ryggåsstugan.

från gångna tider. Alla stenrosen är minnesmärken över otrolig arbetsmöda för att få bärgning från de små åkerstyckena. Sven Svensson slutade sina dagar i Rahmbergstorp den 22 september 1871. En synnerligen duktig jordbrukare och självlärd skrivkarl hade gått ur tiden.

Kalle på Gransjökulla

Redan under Sven Svenssons tid och sedan under svågern Fredrik Anderssons fanns en torpare, som gick under namnet "Kalle på Gransjökulla". Torparstugan låg högt med utsikt över Gransjön. Kalle var skomakare och tillverkade skor till traktens folk, både gamla och unga. Skorna åt karlarna gjorde han rymliga och fotvänliga. När han tillverkade skor till traktens unga flickor, gjorde han skorna så fina och nätta, att det gjorde ont i de små fötterna första tiden. Han lagade och halvsulade skor också men bara sådana, som han själv tillverkat. Inga andra. Kalle var även duktig att arbeta i trä. Han slöjdade ljuskronor, som användes att sätta på julbordet. I kronan hängde man sedan äpplen och annat gott. Fredrik och hans hustru Johanna beställde en sådan ljuskrona, som de använde under åtskilliga jular. Det var innan julgranen hade gjort sitt intåg i de små stugorna i skogsbygden. Kalle på Gransjökulla gjorde även andra välgjorda träarbeten. Än i dag finns bl. a. träskedar gjorda av hans hand.

Två kända bröllop i Rahmbergs ryggåsstuga

Under Sven Svenssons sista år skötte stamgården, Mellangården, av hans svåger Fredrik Andersson, gift med dottern Johanna. Fredrik brukade gården till år 1900. Sedan kom det arrendatorer dit. I den gamla ryggåsstugan, som Sven Svensson förbättrade, har två bröllop firats, som är kända. År 1883 gifte sig dottern Amanda där med Johan Strand. Vid det bröllopet var "Moster Hedda" från Rahmbergstorps Södergård kokerska. Då bakades en tårta till denna stora dag. Troligen den första

tårta, som bakats i stugan. Tårtan bakades i en äggrund form, som knäpptes igen och sattes in i den stora ugnen. Ännu ett bröllop kan noteras där i stugan. År 1895 förenade Viktor Fredriksson och Alma sina öden där. Bröllopet beskrives som högtidligt. Bruden bar Stora Åby kyrkas brudkrona. Bruden med kronan nådde precis till taket i den låga stugan. En orgel hade lånats och Kalle Rehndahl spelade på den.

Anders Rahmbergs stamgård sover sin törnrosasömn

Närmare 200 år efter Anders Rahmbergs nyodlargärning har skogen återtagit sitt herravälde. Lysings härads allmänning är herre över gården. Men det har skett med fredliga medel. Av alla de områden, som en gång röjdes upp och odlades, finns knappast ett spår. Minnesmärken finns i alla fall. De stora stenrösen ligger kvar. Av husen vid gården finns bara den gamla ryggåstugan kvar som ett minne från Anders Rahmbergs tid. Den stora tystnaden härskar. Törnrosasönnen är djup och tung.

*Gammelstugan i Holkaberget, Ödesbög, med Jessica Ivarsson vid trädet.
Foto Harry Bergenblad.*